

REACT

**REACT-проучване за
конспиративните теории
и екстремистките
убеждения**

Ръководство за учители

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Информация за проекта

Абревиатура на проекта:	REACT
Наименование на проекта: теории	Разпознаване на екстремизма и конспиративните теории
№ на проекта:	KA220-NI-21-36-34412
Национална агенция:	КМК-PAD
Уеб сайт на проекта:	www.react-education.eu
Ръководител на проекта:	д-р Волфганг Бойтел Институт по дидактика на демокрацията Университет „Лайбниц“ в ХанOVER
Мениджър на проекта:	Алрун Р. Вогт със съдействието на Кристин Раймер
Автори:	REACT-консорциум
Дата на изготвяне:	2024

Консорциум

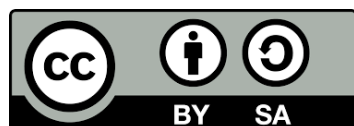

Bundesreal-
gymnasium
Wien 18

Този проект е финансиран с подкрепата на Европейската Комисия. Настоящият документ отразява единствено възгледите на авторите и Комисията не носи отговорност за използването на съдържащата се в него информация.

Номер на проекта: KA220-NI-21-36-34412

Този документ на консорциума REACT е лицензиран по CC BY-SA 4.0.
За да видите копие от този лиценз, посетете
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0>

Изображение на заглавната страница (с адаптиран цвят): [geralt](https://www.geralt.com) | [pixabay.com](https://www.pixabay.com)

Съдържание

1. Описание на REACT.....	1
1.1 Определяне на конспиративните теории	1
1.2 Вярванията на младежите в Европа свързани с конспиративните теории	2
2. Проучване REACT в училищата	3
2.1 Дизайн на проучването	3
2.2 Модул 1: Споделяне на конспиративни теории	4
2.3 Модул 2: Доверие в институции и организации	11
3. Осъществяване на проучването REACT	13
3.1 Използване на скалата за проучване	13
3.2 Анализирание и интерпретиране на резултатите	14
3.3 Адаптиране и добавяне на нови айтеми	15
4. Първоначални данни от проучването REACT	16
4.1 Пилотиране в Австрия	16
4.2 Пилотиране в България	16
4.3 Пилотиране в Дания	17
4.4 Пилотиране в Германия	18
5. Перспектива	18

1. Описание на REACT

Конспиративните теории отдавна са част от обществения дискурс. Неотдавнашни кризи като пандемията от Covid-19, войната на Русия срещу Украйна и нарастващата подкрепа за десните екстремистки партии в няколко европейски държави доведоха до нарастване на общественото и академичното внимание към тази тема. Тези събития засягат училищата и учителите, тъй като младите хора са също толкова уязвими по отношение на това да изпитат ефекта от конспиративните теории и екстремистките нагласи. Социалната среда играе голяма роля за начина, по който хората влизат в контакт с конспиративни наративи или екстремистки убеждения, но не бива да се подценява и въздействието на медиите върху младите хора.¹

Проектът по програма „Еразъм+“ „Разпознаване на екстремизма и конспиративните теории“ (REACT) е разработен в подкрепа на учителите при разпознаването и преодоляването на конспиративните теории и екстремистките нагласи.

В отговор на това предизвикателство е създаден консорциум, състоящ се от един партньор изследовател и един партньор училище от четири европейски държави - Австрия, България, Дания и Германия.

Проектът има две основни цели:

1. Разработване на проучване за установяване на наличието на екстремистки нагласи и конспиративни теории и
2. Разработване на учебна програма и обучителни материали.

Настоящото ръководство представя резултатите от постигането на първата от целите на проекта и служи като ръководство за запознаване и провеждане на проучването. Този инструмент има за цел да помогне на учителите да преценят какви конспиративни теории споделят учениците и какви теми да засегнат в класната стая.

Настоящото ръководство е структурирано в пет части: След кратко представяне на темата и на проекта (1.), е представено проучването REACT (2.) и са дадени съвети относно приложението му (3.). Накрая са представени част от резултатите от прилагането на проучването в партньорските училища (4.) и в ръководството е включена перспектива за разработване на дидактически материали.

1.1 Определяне на конспиративните теории

Конспиративните теории могат да се определят като „опити да се обяснят крайните причини за значими социални и политически събития и обстоятелства с твърдения за тайни заговори²“. За споделящите конспиративни теории нищо не се случва без причина и съществува таен елит, който управлява събитията в света. Конспиративните теории винаги конструират наратив за разделяне на света на черно и бяло и създават разказ за „нас“, вярващите, които знаят „истината“, срещу „тях“ – незнаещите или елита. Техният светоглед често пъти е много ограничен и догматичен и приемат за

¹ MPFS (2022): JIMplus 2022 Fake News und Hatespeech.
https://www.mpfs.de/fileadmin/files/Studien/JIM/JIMplus_2022/JIMplus_Charts_2022_fuer_Website_pdf.pdf
[10.10.2023]

² Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichoka, A., Nefes, T., Ang, C.S. & Deravi, V. (2019). Understanding Conspiracy Theories. *Advances in Political Psychology*, 40(1), 3-35.

вярно само това, в което вярват³. Изследователите излизат извън рамките на термина „конспиративна теория“ и предлагат да се използват термините „конспиративни възгледи“, „конспиративно мислене“ или „конспиративна нагласа“, за да се обяснят различните сложности и нюанси, свързани с темата⁴. В този проект избрахме да използваме термина „конспиративна теория“, тъй като това е преобладаващият термин в академичен план.

Доколкото причините за споделянето на конспиративни теории и наративи обхващат психологически, епистемични, екзистенциални до социални фактори⁵, опасностите се крият в това, което тяхното споделяне може да причини. Конспиративните теории представляват заплаха за нашето общество, защото „поляризират обществото и подхранват насилствения екстремизъм“⁶, „оспорват установените медицински знания“ и „могат да доведат до политическа апатия или да подхранват популизма“⁷. С други думи, конспиративните теории представляват предизвикателство за нашето демократично общество.

1.2 Вярванията на младежите в Европа свързани с конспиративните теории

Досега не е провеждано общоевропейско проучване, което да изследва вярванията на младите европейци по отношение на конспиративните теории. Въпреки това от проучванията в различни национални контексти могат да се изведат някои заключения, по-конкретно по отношение на увеличаващото се използване на социалните мрежи от младите хора, при което те се запознават с конспиративни теории и екстремистки убеждения.

Проучване, проведено в Германия през 2021 г. с около хиляда участници на възраст между 12 и 19 години показва, че 80 % от участниците са се сблъскали с невярна информация онлайн. Макар че учениците се чувстват уверени в разпознаването на невярна информация, на практика повечето от тях се затрудняват да определят твърденията като неверни⁸. Подобни резултати са отчетени и в Австрия, където младите хора най-често се сблъскват с невярна информация онлайн. По време на пандемията от COVID-19 се наблюдава промяна в медийното потребление, тъй като хората избират телевизията като основен източник на информация⁹. В специалния национален доклад на Австрия за конспиративните теории по време на пандемията от COVID-19 резултатите сочат, че младите хора са по-открити за конспиративни наративи в сравнение с която и да е друга възрастова група¹⁰. Въпреки че България спада към

³ COMPACT Education Group (2020): Guide to Conspiracy Theories. https://conspiracytheories.eu/wp/wp-content/uploads/2020/03/COMPACT_Guide-2.pdf

⁴ Douglas et. al. 2019: вж. бележка под линия 2

⁵ Douglas et. al. 2019: вж. бележка под линия 2

⁶ European Commission (n.d.): Identifying conspiracy theories. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/coronavirus-response/fighting-disinformation/identifying-conspiracy-theories_en [03.10.2023]

⁷ COMPACT Education Group (2020): . бележка под линия 3

⁸ MPFS (2022): JIMplus 2022 Fake News und Hatespeech. https://www.mpfs.de/fileadmin/files/Studien/JIM/JIMplus_2022/JIMplus_Charts_2022_fuer_Website_pdf.pdf [10.10.2023]

⁹ Digitaler Kompass (2020): Corona Report: Jugend & Medien. <https://www.digitalerkompass.at/corona-report-jugend-und-medien/> [17.10.2023]

¹⁰ Bundestelle für Sektenfragen (2021): Das Phänomen der Verschwörungstheorien in Zeiten der Covid-19 Pandemie.

страните с най-високи средни нива на вяра в конспиративните теории в световен мащаб, проучванията обикновено изключват лица под 18 години. Проучване на ЮНЕСКО за нагласите на българските тийнейджъри по време на пандемията COVID-19 показва, че голям процент от анкетиранията са споделяли мнението, че вирусът е биологично оръжие и е създаден единствено с цел намаляване на населението. В същото време обаче мнозинството не приема конспиративните твърдения, че COVID-19 е свързан с 5G технологията, фармацевтичните компании или е социален експеримент за колективно обществено наказание¹¹. В Дания към настоящето няма налични релевантни проучвания или научни трудове по темата за конспиративните теории сред младите хора, поне не и на английски език. Съществуват някои проучвания, които разглеждат въпроса за слуховете, разпространявани сред младежите, но това не позволява да се направят заключения дали те действително вярват в тези наративи.

2. Проучване REACT в училищата

2.1 Дизайн на проучването

Проучването REACT се състои от два модула: „Споделяне на конспиративни теории“ (модул 1) и „Доверие в институции и организации“ (модул 2). Структурата на проучването и подборът на скалите са резултат от задълбочен процес на разработване, който може да бъде разделен на четири етапа.

В началния етап екипът на REACT определи целевата група, извърши анализ на нуждите във всяка държава и изготви първия вариант. Основният фокус на проучването е върху ученици на възраст между 15 и 19 години, като целта е да се събере информация за споделяните от тях екстремистки нагласи и конспиративни теории. За да се идентифицират съответните области на екстремистки убеждения и конспиративно-теоретични направления на аргументация по отношение на младите хора, всеки партньор в изследването изготви национален доклад през април 2022 г., като темите на проучването бяха избрани въз основа на тези заключения.

Първият въпросник включваше скали за конфронтация с конспиративните теории, конспиративен манталитет, доверие (напр. в обществените институции), споделяне на конкретни конспиративни теории (напр. пандемията COVID-19) и политически авторитаризъм. Тези скали, както и по-голямата част от другите скали и елементи, които бяха добавени към изследването REACT на по-късни етапи, са адаптирани версии на вече утвърдени и надеждни скали¹². Тъй като обаче повечето от тези скали са насочени към възрастни, се наложи да опростим езика, за да ги адаптираме към училищния контекст.

¹¹ UNICEF (2020): Summary of Results from a Study on the Subjective Perception and Reactions of Teenagers in the COVID-19 Lockdown. <https://www.unicef.org/bulgaria/media/7866/file/BGR-teenagers-and-covid-19-eng.pdf> [31.10.2023]

¹² e.g. items from Bruder et al. 2013; Jolley et al. 2021:

Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N., & Imhoff, R. (2013). Measuring Individual Differences in Generic Beliefs in Conspiracy Theories Across Cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 4. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225>

Jolley, D., Douglas, K. M., Skipper, Y., Thomas, E., & Cookson, D. (2021). Measuring adolescents' beliefs in conspiracy theories: Development and validation of the Adolescent Conspiracy Beliefs Questionnaire (ACBQ). *British Journal of Developmental Psychology*, 39(3), 499–520. <https://doi.org/10.1111/bjdp.12368>

При втория етап на проучването към въпросника бяха добавени скали за самооценка на политическата самоефективност, самооценка за социалната маргинализация и политически екстремизъм след оценката на първия вариант от училищата-партньори в изследването. Също така бяха добавени елементи за войната на Русия срещу Украйна. За да се прецени дали въпросникът може да се използва на практика и дали отговаря на нуждите на училищата, тази стъпка беше последвана от пилотиране на въпросника в периода декември 2022 г. – март 2023 г. с комбинирана извадка от 136 ученици от четирите държави.

На третия етап от проучването бяха направени адаптации въз основа на качествените и количествените данни, събрани по време на пилотирането. Сложността на езика беше допълнително редуцирана, въпросникът беше редактиран така, че получи модулна структура и беше съкратен значително, но бяха добавени елементи свързани с християнската религия и нова скала за предпочитания при търсенето на новини.

След това тествахме въпросника със скалата на REACT с проучване, в което взеха участие като респонденти общо с 344 ученици от училищата-партньори от четирите участващи държави, както и във външни училища през юни – септември 2023 г. (за повече подробности вж. глава 4.).

Резултатите, получени при второто пилотиране са в основата на окончателните изменения в четвъртия етап, като например изключването на скалата предпочитане в търсенето на новини. Окончателната структура на скалата за проучването REACT отразява многоетапния процес на разработване. Надеждността и валидността на всеки модул е емпирично проверена и всеки модул представлява релевантна област или актуална тема в областта на конспиративните теории и екстремизма по отношение на младите хора в Австрия, България, Дания и Германия.

2.2 Модул 1: Споделяне на конспиративни теории

Модул 1 е разделен на четири части и се състои от скали за конспиративен манталитет/нагласа (част 1), политически авторитаризъм и политически екстремизъм (част 2) и споделяне на конкретни конспиративни теории (част 3 и 4). Части 1 и 2 съставляват основното REACT-проучване, докато части 3 и 4 са по избор.

Част 1 (вж. стр. 6) може да даде на учителите обща представа за общите нагласи на учениците към конспиративните теории и склонността им да вярват в конспиративни теории. Тези нагласи могат да бъдат оценени с помощта на тези скали. Елементите от 1 до 5 се фокусират върху конспиративното мислене и са адаптирани версии на елементи от скалите на Bruder et al. (2013)¹³. Екипът на REACT реши да използва тази скала, тъй като нейното предимство е, че измерва склонността да се вярва в общи конспиративни вярвания независимо от времевите и географските особености. Следователно, тази скала отговаря на изискванията на проучването REACT, тъй като проучването е предназначено за прилагане в различни държави от ЕС.

Останалите скали от част 1 се фокусират върху широки теории на конспирацията. Те обхващат всички релевантни области, идентифицирани в анализите на потребностите. Ето защо учителите могат да използват тази скала, за да получат първо

¹³ Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N., & Imhoff, R. (2013). Measuring Individual Differences in Generic Beliefs in Conspiracy Theories Across Cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 4. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225>

впечатление за това кои теми биха могли да бъдат подходящи за обсъждане в клас в контекста на конкретната група учащи. Айтемите, които се фокусират върху правителството и тайните общества, са адаптирани версии на скалата на Jolley et al. (2021).¹⁴ Айтемите, които се фокусират върху големите предприятия, са взети от Alemany Oliver (2022), а айтемите, свързани с конспиративните теории за климатичните промени са базирани на изследването на Douglas & Sutton's (2015).¹⁵ Айтемите за медиите, съдебната система и банките са самостоятелно разработени на базата на научни трудове, например на Douglas et al. (2019).¹⁶

Част 2 2 (вж. стр. 7) се състои от две скали. Първата скала измерва политическия авторитаризъм (айтеми 1-6), като айтемите се основават на скалите на Beierlein et al. (2015) и Dono et al. (2018).¹⁷ Втората скала измерва политическия екстремизъм (айтеми 7-11). Айтемите са базирани на скалите на Bertelsen (2018), както и на Ozer и Bertelsen (2018).¹⁸ Част 2 също е част от основното проучване. Тези скали могат да помогнат на учителите да идентифицират екстремистките политически убеждения и авторитарните тенденции сред своите ученици, което ще им позволи да идентифицират и да насочат вниманието си към тези нагласи на ранен етап. Скалите са сравнително кратки и позволяват валидно и надеждно измерване на авторитаризма и екстремизма. Тъй като айтемите засягат и доста широки идеи и теми, те не се влияят от конкретния времеви аспект, географска локация или културни особености, което е още едно предимство.

---

¹⁴ Jolley, D., Douglas, K. M., Skipper, Y., Thomas, E., & Cookson, D. (2021). Measuring adolescents' beliefs in conspiracy theories: Development and validation of the Adolescent Conspiracy Beliefs Questionnaire (ACBQ). *British Journal of Developmental Psychology*, 39(3), 499–520. <https://doi.org/10.1111/bjdp.12368>

Включихме тези айтеми, тъй като те са разработени за целева група юноши и в сътрудничество с педагози. Те са лесни за разбиране и отчитат потенциалното емоционално въздействие на конспиративните теории върху младите хора.

¹⁵ Alemany Oliver, M. (2022). Navigating Between the Plots: A Narratological and Ethical Analysis of Business-Related Conspiracy Theories (BrCTs). *Journal of Business Ethics*, 175(2), 265–288. <https://doi.org/10.1007/s10551-020-04612-3>

Douglas, K. M., & Sutton, R. M. (2015). Climate change: Why the conspiracy theories are dangerous. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 71(2), 98–106. <https://doi.org/10.1177/0096340215571908>

¹⁶ Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S., & Deravi, F. (2019). Understanding Conspiracy Theories. *Political Psychology*, 40(S1), 3–35. <https://doi.org/10.1111/pops.12568>

Douglas et al. (2019) offer a comprehensive and interdisciplinary review of research on conspiracy theories.

¹⁷ Beierlein, C., Asbrock, F., Kauff, M., & Schmidt, P. (2015). Kurzskala Autoritarismus (KSA-3). Zusammenstellung sozialwissenschaftlicher Items und Skalen (ZIS). <https://doi.org/10.6102/ZIS228>

Dono, M., Alzate, M., & Seoane, G. (2018). Development and validation of the Monopoly on Truth Scale. A measure of political extremism. *Psicothema*, 30.3, 330–336. <https://doi.org/10.7334/psicothema2017.423>

¹⁸ Bertelsen, P. (2018): Mentoring in Anti-radicalisation. LGT: A Systematic Assessment, Intervention and Supervision Tool in Mentoring. In: Overland, G, Andersen, A., Førde, K. E., Grørdum, K. and J. Salomonsen (eds.): *Violent Extremism in the 21st Century. International Perspectives*. Cambridge Scholars Publishing: Newcastle.

Ozer, S., & Bertelsen, P. (2018). Capturing violent radicalization: Developing and validating scales measuring central aspects of radicalization. *Scandinavian Journal of Psychology*, 59(6), 653–660. <https://doi.org/10.1111/sjop.12484>

Част 1 (основно проучване): Моля, посочете доколко сте съгласни със следните твърдения:

	Напълно несъгласен/а	Несъгласен/а	Нито несъгласен/а, нито съгласен/а	Съгласен/а	Напълно съгласен/а
По света се случват много значими събития, за които хората никога не биват информирани					
Политиците не ни казват истинските мотиви за своите решения					
Правителството следи тайно всички хора					
Събития, които на пръв поглед изглеждат напълно несвързани, често са резултат от тайни действия					
Тайните общества влияят върху много политически решения					
Правителството често има информация за терористичните атаки и ги допуска					
Тайните общества контролират политици и други лидери					
Истината за събитията често се пази в тайна от обществеността					
Медиите не ни казват истината за събитията, които се случват					
Медиите заблуждават общественото за истината за войните					
Големите и влиятелните корпорации, които печелят много пари, заговорничат с настоящите ни политически лидери					
Големите и влиятелните корпорации, които печелят много пари, правят тайни заговори за сметка на широката общественост					
Големите корпорации тайно се стремят да унищожат демокрацията					
Банките тайно се стремят да унищожат демокрацията					
Съдебната система не служи на общественото благо, а обслужва определени интереси					
Съдебната система е в ръцете на малка влиятелна група					
Учените са измислили климатичните промени по политически причини					
Учените драматизират климатичните промени, за да получат финансиране за изследванията си					
Няма глобално затопляне					

Част 2 (основно проучване): Моля, посочете доколко сте съгласни със следните твърдения:

	Напълно несъглас ен/а	Несъглас ен/а	Нито несъгласе н/а, нито съгласен/ а	Съглас ен/а	Напълн о съглас ен/а
Обществените правила трябва да се прилагат без пощада					
Имаме нужда от силни лидери, за да можем да живеем спокойно					
Трябва да сме благодарни на лидерите, които ни казват какво точно да правим					
Напълно законно е да се използва сила, за да се защитят интересите на хората					
За доброто на обществото са допустими и крайни действия					
Когато една идея е обективно добра за цялото общество, трябва да е законно да бъде наложена дори и ако това е против волята на някои хора					
Икономическата система, която е в основата на обществото, трябва изцяло да се промени					
Ако искаме да имаме порядъчно общество, трябва да се премахне демократичната форма на управление					
Аз и тези, които мислят като мен, не споделяме нищо с останалата част от обществото					
Има само един начин да живеем добър и правилен живот					
Не трябва да се правят компромиси с това, което човек отстоява.					

Част 3 (вж. стр. 9) е по избор и се състои от една скала с въпроси за специфични за групата конспиративни теории. Важно е да се оцени кои са споделяните специфични за групата конспиративни теории, тъй като тези конспиративни теории могат да доведат до опасни последици за съответните групи. Доколкото айтемите за католическата църква, християните и феминистките са самостоятелно разработени, елементите за мюсюлманите, бежанците и евреите са заимствани от Dyrendal (2020).¹⁹ Екипът на REACT избра да включи елементи за католическата църква и християните въпреки че те нямат голяма значимост в обществения дискурс, защото качествените данни от пилотирането изтъкнаха, че в тази скала трябва да бъдат включени различни религиозни групи, за да се избегне впечатлението, че мюсюлманите и евреите се отделят в проучването.

Част 4 (вж. стр. 10) също е по избор и се състои от твърдения, свързани с актуални теории на конспирацията. Част 4 може да се приложи, ако учителите искат да получат представа за това кои актуални конспиративни теории преобладават сред техните ученици. Тези конкретни теории обаче могат да не са актуални, тъй като се отнасят до конкретни исторически събития, а именно пандемията COVID-19 и войната на Русия срещу Украйна. Въпреки това решихме да ги включим поради тяхната настояща висока актуалност. Учителите могат също така да използват тези елементи като модел или източник на вдъхновение, за да разработят сами твърдения, посветени на актуални събития. Твърденията, свързани с пандемията COVID-19, са почерпени от Sternisko et al. (2021).²⁰ Айтемите за войната на Русия срещу Украйна са взети от проучването на CeMas.²¹

Когато учителите решат да приложат някоя от скалите от модул 1 е важно да знаят как да интерпретират резултатите. На първо място, трябва да се подчертае, че високите оценки на одобрение на конкретни твърдения или скали сами по себе си не трябва да се разглеждат като тревожно явление. По-скоро високите оценки на одобрение (например ако повече от 30 % споделят дадено твърдение) могат да се използват като индикатор за съответно насочване на последващите дискусии в класната стая. Например, учителите могат да използват предстоящите материали, разработени от екипа на REACT или други материали, за да разговарят с учениците по тези теми и да организират първоначална образователна дейност. На по-късни етапи учителите могат да приложат REACT скалата втори път, за да видят дали се отчитат някакви промени. Ако някои вярвания се окажат устойчиви или все още имат висока степен на споделяне могат да се предприемат допълнителни интервенции.

¹⁹ Dyrendal, A. (2020). Conspiracy Beliefs about Jews and Muslims in Norway. In C. Hoffmann & V. Moe (Hrsg.), *The Shifting Boundaries of Prejudice* (S. 187–210). Scandinavian University Press (Universitetsforlaget AS). <https://doi.org/10.18261/978-82-15-03468-3-2019-07>

²⁰ Sternisko, A., Cichocka, A., Cislak, A., & Van Bavel, J. J. (2021). National Narcissism predicts the Belief in and the Dissemination of Conspiracy Theories During the COVID-19 Pandemic: Evidence From 56 Countries. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 014616722110549. <https://doi.org/10.1177/01461672211054947>

²¹ Lamberty Pia, Corinne Heuer und Josef Holnburger (2022): Belastungsprobe für die Demokratie: Pro-russische Verschwörungserzählungen und Glaube an Desinformation in der Gesellschaft, Research Paper, <https://cemas.io/publikationen/belastungsprobe-fuer-die-demokratie/>

Част 3 (по избор): Моля, посочете доколко сте съгласни със следните твърдения:

	Напълно несъглас ен/а	Несъглас ен/а	Нито несъгласе н/а, нито съгласен/ а	Съглас ен/а	Напълн о съглас ен/а
<u>Католическата църква е замесена в дългосрочен заговор за придобиване на контрол над световните правителства.</u>					
<u>Тайни християнски групи се стремят да създадат правителство, основано на библейския закон</u>					
<u>Християните активно се стремят да предизвикат края на света, за да могат да влязат в рая</u>					
Бежанците идват в Европа, за да заменят местното население.					
Мюсюлманите лъжат за религията си, за да превземат обществото					
Мюсюлманите искат да завладеят Европа					
Феминизмът води до по-малко раждания, което води до масова имиграция от мюсюлмански страни					
Евреите имат твърде голямо влияние в цял свят					
Евреите са по-склонни да участват в конспирации, отколкото всеки друг					
Интересите на Германия/Австрия/България/Дания се контролират от Израел					

Част 4 (по избор): Моля, посочете доколко сте съгласни със следните твърдения:

	Напълно несъглас ен/а	Несъглас ен/а	Нито несъгласе н/а, нито съгласен/а	Съглас ен/а	Напълн о съгласе н/а
Пандемията COVID-19 беше медийна манипулация					
Пандемията COVID-19 послужи само за сплашване на широката общественост					
Пандемията COVID-19 не беше случайна, а дълго обмислян план					
Действията, предприети срещу пандемията COVID-19, бяха главно с цел отнемане на свободата на хората, а не за защита на уязвимите групи					
С войната в Украйна Путин предприема действия срещу глобалния елит, който задкулисно дърпа конците					
Войната срещу Украйна се драматизира умишлено					
Войната в Украйна беше необходима на Русия, за да избегне нападение от страна на НАТО					

2.3 Модул 2: Доверие в институции и организации

Доверието е сложен и многопластов концепт. То може да се опише като вяра в характера на даден човек, в качеството на дадена организация или в истинността на дадено твърдение. Връзката между доверието в институциите и демокрацията е комплексна и реципрочна, тъй като нивото на доверие в институциите може да окаже значително влияние върху функционирането и стабилността на демократичната система. Парадоксално е, но демократичните системи също така присъщо включват недоверието в своите конституционни рамки, като например системите за контрол и баланс между ключовите институции.²² Изследването на доверието в институциите може да се свърже с въпросите за легитимността на демократичната система, както и със социалното сближаване в обществото, особено във времена на глобална криза и несигурност. Конспиративните теории могат да допринесат за общия климат на обществено недоверие и подозрителност. Проучванията, проведени по време на пандемията COVID-19 определят вярата в конспиративните теории като един от факторите, които могат да доведат до по-ниски нива на доверие в обществените институции.²³

Модул 2 на проучването REACT изследва въпроса за доверието в ключови обществени институции в демократичните системи, някои от които могат да бъдат част от специфични конспиративни наративи (напр. научни институти и конспиративните теории за изменението на климата). В това проучване за измерване на доверието е избран социологически подход, при който участниците сами отчитат равнищата на доверие и недоверие към хора, институциите и контекстите. Някои твърдения в скалата са адаптирани, за да съответстват на специфичните институции, които се срещат във всяка държава, като например имената на определени политически партии. При прилагането на тази скала е важно да се има предвид, че други фактори, наред с вярата в конспиративните теории или екстремистките убеждения, могат да понижат нивата на доверие, като например корупцията или разпространени предразсъдъци. Във всеки случай резултатите от тази скала могат да се използват за предизвикване на дискусия, насочена към начина, по който учениците се отнасят към тези институции и върху въздействието на тези отношения върху обществото като цяло.

---

22 Warren, Mark (2017). 'Trust and Democracy', in Eric M. Uslaner (ed.), *The Oxford Handbook of Social and Political Trust*, Oxford Handbooks. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190274801.013.5>

23 Mari, S., Gil de Zúñiga, H., Suerdem, A., Hanke, K., Brown, G., Vilar, R., Boer, D., & Bilewicz, M. (2022). Conspiracy Theories and Institutional Trust: Examining the Role of Uncertainty Avoidance and Active Social Media Use. *Political Psychology*, 43(2), 277–296. <https://doi.org/10.1111/pops.12754>

Pummerer, L., Böhm, R., Lilleholt, L., Winter, K., Zettler, I., & Sassenberg, K. (2022). Conspiracy Theories and Their Societal Effects During the COVID-19 Pandemic. *Social Psychological and Personality Science*, 13(1), 49–59. <https://doi.org/10.1177/19485506211000217>

Модул 2: Моля, определете степента на доверие, което имате към следните хора и организации:

	изобщо не им вярвам	не им вярвам	нито не им вярвам, нито им вярвам	вярвам им	напълно им вярвам
Научно изследователски институции (БАН, НАСА, университети)					
Правителството на България					
Политически партии представени на национално ниво в България напр.:					
ПП					
ДПС					
ГЕРБ					
БСП					
Възраждане					
Има такъв народ					
Обществени медии (БНТ, БНР)					
Частни медии (БТВ, НОВА ТВ, СКАТ, България он еър)					
Големи бизнеси					
Съдебната система в България					
Изборните резултати в България					
Полицията в България					
Армията в България					

3. Осъществяване на проучването REACT

3.1 Използване на скалата за проучване

Проучването REACT има за цел да помогне на учителите по гъвкав начин да разберат повече за отношението на учениците към конспиративните теории и екстремистките убеждения (модул 1) и степента им на доверие в обществените институции (модул 2). Въпросникът може да се попълни в хартиения вариант, предоставен в настоящото ръководство или да се използва онлайн платформа за събиране на данни. Онлайн въпросниците предоставят няколко предимства: повишаване на нивото на анонимност, достъпност от всяко устройство, както и автоматична обработка и представяне на данните в графичен и табличен вид.

Като се има предвид възрастта на учениците и неустойчивостта на вниманието е необходимо въпросникът да се изготви така, че попълването му да не отнема повече от 20-30 минути. Опитът от пилотните проучвания показва, че би трябвало да е възможно всички модули, включително незадължителните скали в модул 1 на въпросника, да бъдат попълнени в рамките на 30 минути.

В проучването на REACT се използва петстепенна Ликертова скала за отговор: напълно несъгласен, несъгласен, нито съгласен, нито несъгласен, съгласен и напълно съгласен. Учителите могат да решат да добавят опциите „Не искам да отговоря“ или „Не знам“. Без тези допълнителни опции е вероятно учениците да пропуснат даден елемент, ако това е възможно или да отговорят, като изберат средния вариант „нито съм съгласен, нито не съм съгласен“, ако не искат да отговорят, не разбират даден елемент или нямат ясно мнение по въпроса. Предоставянето на допълнителни варианти за отговор обаче може да предостави на учениците и лесен начин да не се ангажират с дадена тема.

За целите на изследването са включени и някои демографски данни като възраст, пол, държава на раждане и държава на раждане на родителите. Тези въпроси обаче не са включени в ръководството, тъй като не препоръчваме да се включват в училищна среда. По-малкият размер на извадката и личните познания, които учителят може да има за учениците, биха могли да компрометират анонимността.

Модулите на въпросника на REACT могат да се използват поотделно или да се комбинират в зависимост от ситуацията или целите на обучението. Различните части могат да се използват изцяло или на модули като част от обучения, дискусии и интерактивни формати, свързани с дейности по гражданско образование. Използвано като инструмент за мониторинг, проучването REACT може да се прилага в два различни момента. То може да се приложи в началото на учебната дейност и отново в края ѝ.

3.2 Анализиране и интерпретиране на резултатите

Преди осъществяване на проучването REACT всеки учител трябва да обмисли какви са целите му за използване:

- Трябва ли проучването да служи като инструмент за мониторинг?
- Ще се използват ли резултатите като основа за дискусия с учениците?
- Как искате да обвържете проучването с обучението?

Анализът ще ви позволи да разберете какво е отношението на учениците към конспиративните теории, твърдения, свързани с екстремистки и авторитарни настроения, както и тяхното доверие в обществените институции. В процеса на интерпретиране на резултатите е необходимо да бъдете внимателни и да избягвате надценяването на отговорите по отделните твърдения. Не абсолютният брой или процентът на учениците, които са съгласни с определени твърдения, могат да ориентират учителите, а общите модели и тенденции на (не)съгласие могат да ориентират учителите. Въпреки, че споделянето на ислямофобски и антисемитски твърдения (включени в част 3 на модул 1) винаги е предупредителен сигнал, заявеното от учениците придържане към по-крайни твърдения понякога може да се разглежда като опит за провокация на обкръжението. Възможно е да има основание да се обърне внимание на този вид възприятия при последващото обучение, особено ако те са съчетани със съгласие с авторитарни или екстремистки убеждения (част 2 от модул 1) или с ниски нива на доверие в обществените институции (модул 2).

Някои възможни въпроси, които да помогнат за анализиране и осмисляне на резултатите:

- Има ли теми, с които учениците са напълно съгласни или несъгласни?
- Има ли теми, по които те са напълно безразлични?
- Има ли твърдения, които те са чували и преди? Къде са ги срещали?
- Има ли въпроси, на които са дадени противоречиви отговори в рамките на вашата група ученици?

При обсъждането на резултатите в класната стая трябва да се запази анонимността на отговорите и да се избягва да се говори за данните като за тревожни или за отговорите като за неправилни. Резултатите могат да се представят в обобщен вид и да се обсъдят, като се разсъждава върху твърденията, например чрез задаване на въпроси като „Изненадани ли сте от резултатите?“ или „Какво според вас кара хората да приемат това твърдение?“. Дизайнът и съдържанието на проучването също могат да бъдат теми за обсъждане или критичен анализ в класната стая. Например учителите и учениците могат да разсъждават върху евентуалните причини да не се отговаря честно на въпросите и да обсъждат ограниченията на заключенията, които могат да бъдат направени въз основа на резултатите.

Всяко отразяване на резултатите следва да бъде свързано с последващи дейности, като например занятия по критична медийна грамотност, семинари по конспиративни теории или дейности за насърчаване на активното гражданство.

Екипът на REACT ще публикува предложения за обучителни дейности въз основа на проучването през 2025.

3.3 Адаптиране и добавяне на нови айтеми

Проучването REACT е структурирано в два модула и няколко части, които имат за цел да обхванат изчерпателно споделянето на различни конспиративните теории и екстремистки убеждения, както и равнища на доверие в публичните институции. Скалите са разработени така, че да преминават от общото към специфичното. Въпреки това, те могат да се използват в различни комбинации в зависимост от учебната група. Могат да се изключат цели скали, но учителите могат да решат да изключат само отделни твърдения, които подозират, че могат да предизвикат негативни реакции, че не са уместни или че няма да бъдат разбрани правилно. Възможно е също така да включат нови твърдения, които са забелязали, че са подходящи за учащите, с които работят, например ако се развиват нови конспиративни теории.

Елементите в модул 2 са свързани с доверието в различни обществени и политически институции или участници, като например политически субекти. Подобни елементи могат да бъдат добавени към списъка в модула.

Добавянето на елементи към модул 1 може да бъде по-трудно, тъй като повечето от тях са формулирани като конспиративни твърдения.

Въпреки това, има някои насоки, които могат да помогнат:²⁴

1. Можете ли да намерите скорошни изследвания? Възможно е изобщо да не се налага да пишете собствени твърдения. Възможно е вече да са правени изследвания по интересуващата ви конспиративна теория. Може да намерите съществуващи скали или твърдения.
2. Уверете се, че се интересувате от действителна конспиративна теория, а не от (предполагаеми) конспирации или теории, които просто все още не са доказани.
3. Потърсете научни изследвания за съответната конспиративна теория. Това може да ви помогне да определите ключовите твърдения, които най-добре я отразяват.

След като определите конкретните твърдения, които искате да добавите, има допълнителни препоръки за това как да формулирате новите твърдения:

- Вземете предвид особеностите на групата, по-специално езиковите им умения и познанията за контекста
- Избягвайте терминология или имена, които вашите ученици може да не знаят
- Давайте определения на използваните термини
- Бъдете конкретни и избягвайте двусмислени значения
- Избягвайте двойни отрицания в изречението
- Напишете по едно твърдение за всяка тема (без „и“ в твърдението)
- Избягвайте твърде общи елементи, напр. такива, с които повечето хора биха се или не биха се съгласили
- Избягвайте дълги твърдения и по възможност пишете кратки твърдения

²⁴ TEACH Consortium (2021). Manual for Managers of Adult Education Institutions. Assessing The Needs On Dealing With Conspiracy Theories. https://www.idd.uni-hannover.de/fileadmin/idd/Projekte/TEACH/TEACH_Manual_English.pdf

Ако не сте сигурни дали новите твърдения, които сте добавили, се разбират по начина, по който очаквате, можете да включите тази тема в последващата дискусия, като попитате как са били интерпретирани твърденията.

4. Първоначални данни от проучването REACT

4.1 Пилотиране в Австрия

Тестването на проучването в Австрия беше извършено в сътрудничество с нашето местно училище-партньор през месец септември 2023 г. Участваха 121 респонденти на възраст от 14 до 19 години, като съотношението между половете беше следното: 34,71% се определят като жени, 51,24% - като мъже, а 3,31% се определят като небинарни или интерсексуални. От 121 респонденти само 78 участници попълниха цялото проучване със съотношение на половете 39,74%, определящи се като жени, 58,97%, определящи се като мъже, и 1,28%, определящи се като небинарни или интерсексуални. Важно е да се има предвид, че всички респонденти произхождат от сходни социално-икономически среди. Поради това резултатите не са представителни за Австрия и биха могли да варират драстично в зависимост от вида на училището и мястото на провеждане на проучването.

Резултатите показват, че респондентите са склонни да не споделят конспиративните твърдения, особено с айтеми, съдържащи конспиративните теории относно климатичните промени, религиозните групи (включително християнски, еврейски или мюсюлмански вярвания) или COVID-19. Важно е да се отбележи, че в разговорите с респондентите във връзка с по-ранната версия на изследването много ученици заявиха, че никога не са чували конспиративни твърдения относно еврейската общност.

Повечето ученици проявяват значително недоверие към политическите институции, особено към правителството и политическите партии. Макар че те ясно се застъпват за демокрацията, съществува разминаване между доверието в нея и демократично избраните партии. Това може да се дължи на множество причини, но най-вероятно се обяснява с настоящия политически климат в Австрия. Тъй като изборите са един от единствените начини за (институционално) участие в настоящата ни демократична система, е важно да се засили доверието в демократичните институции, включително извън политическите партии.

4.2 Пилотиране в България

Проучването беше проведено между средата на май и края на юни 2023 г. То е реализирано с онлайн въпросник. Общо 332 ученици от различни училища в страната са отворили линка и разгледали въпросника, но само 132 са отговорили на всички въпроси. От тях 34% (45) са момчета, а 66% (87) са момичета. От тях 96% (127) са родени в България, а 4% (5) - извън България. При 96% (127) от респондентите и двамата родители са родени в България, 4% (5) - извън България. Четирима респонденти са били на 15 години; 44 – на 16 години, 51 – на 17 години, 30 – на 18 години и само трима – на 19 години.

При отговорите на въпросите за доверието в партиите, медиите и институциите прави впечатление, че една трета от отговорилите ученици нямат конкретно мнение. Най-

високите нива на недоверие са по отношение на правителството и изборните резултати. Доверието в парламентарните партии е много ниско.

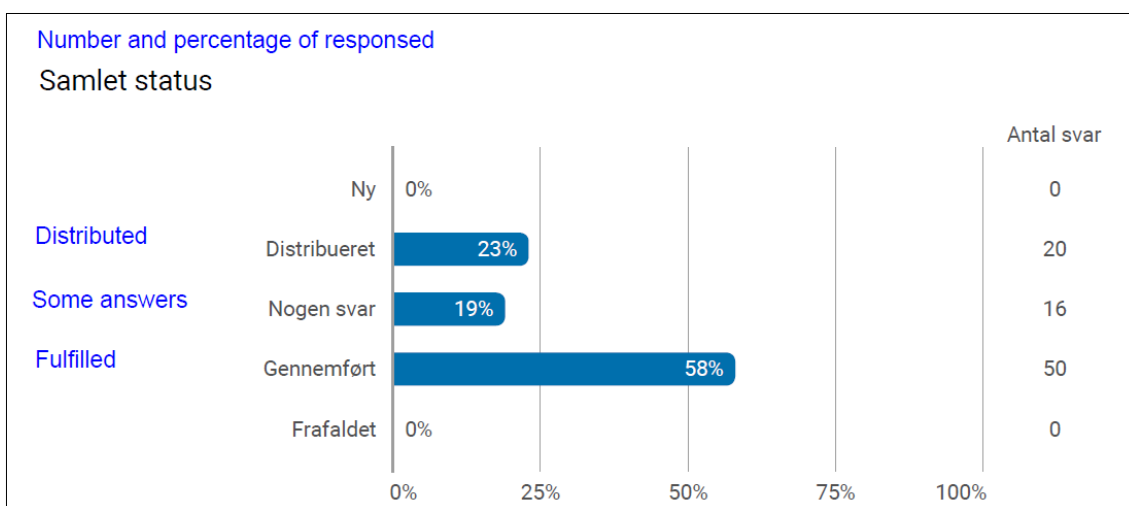
Медийните и политическите манипулации, тайните общества и глобалното затопляне са единствените теми, по които средно по-малко от 40 % от младите хора не са неутрални. 68% вярват, че политиките манипулират, че глобалната истина се крие от обществото (58%) и че светът се контролира от тайни общества (57%).

Конспиративните теории, свързани с конкретни групи, като например религиозните групи, се споделят от около 20-25%. И тук голяма част от учениците нямат ясна позиция, като над 40% избират средата на скалата за някои от твърденията. Най-ниското ниво на споделяне е относно антисемитските твърдения.

4.3 Пилотиране в Дания

Датските партньори дигитализираха въпросниците с помощта на софтуера SurveyXact и проведеха два теста в Flakkebjerg Efterskole. При тест 1 пилотният въпросник беше използван в класната стая на 13 януари 2023 г. В него участваха 22 ученици, от които 15 жени, 6 мъже и 1 небинарен. Всички ученици са попълнили формуляра, тъй като не е имало възможност за пропускане на въпрос, а учителите са помогнали при отговорите на въпросите за разбиране. Тест 2 е с окончателната и по-кратка версия на инструмента за проучване сред 86 ученици през май 2023 г. Формулярът е попълнен от 50 ученици (с възможност за пропускане на въпроси), от които 29 жени, 18 мъже и 3 небинарни/други. Като цяло учениците във Flakkebjerg Efterskole са нетипични в смисъл, че произхождат от по-образовани семейства от средностатистическите датски ученици.

Големият брой непопълнени формуляри при второто тестване е важен резултат за Дания, като тази таблица показва колко от тях са получили, частично и напълно попълнили въпросника:

Други резултати от второто датско тестване показват, че десетте участващи ученици дават следните отзиви за въпросника:

- Въпросите не са много трудни за разбиране.
- Мнозинството смятат, че е уместно въпросникът да се използва в датските училища.

- Конспиративните теории са важна тема, по която учениците трябва да се обучават, а въпросникът може да насърчи дискусиите и разбирането.

4.4 Пилотиране в Германия

107 ученици от едно училище в Хановер участват в голямото проучване през юни 2023 г. 84 ученици са попълнили цялата анкета, а 23 са я попълнили частично и техните данни не са включени в анализа. В проучването участват пет групи, три от които от 10. клас, една от 11. клас и една от 12. клас. Пилотното проучване е осъществено в две групи от 11. клас. Възрастта на участниците варира от 15 до 19 години, като средната възраст е 16,9 години, което като цяло е сходно с пилотирането. Участват малко повече ученици от мъжки пол (45 ученици от мъжки пол, 39 ученици от женски пол), което е по-малко равномерно разпределение в сравнение с пилотното. 69 ученици са отговорили, че са родени в Германия (15 не са родени в Германия), а 35 са посочили, че поне един от родителите им не е роден в Германия. Важно е да се отбележи, че резултатите не могат да бъдат генерализирани и вероятно ще се променят в зависимост от училището или региона.

Няма особено силно съгласие нито с твърденията, свързани с конспиративните теории, нито с екстремистките убеждения. Повечето твърдения в първата част на модул 1 показват нормално разпределение, като се изключат твърденията относно климатичните промени, по които като цяло има силно несъгласие. Въпреки това, има забележителна разлика в моделите на отговори по отношение на твърденията за обществена информация и медии, които получават по-голямо съгласие в сравнение с всички останали айтеми. Във втората част на модул 1 се наблюдава силно несъгласие както по отношение на специфичните за групата, така и по отношение на актуалните въпроси. По отношение на скалите за авторитаризъм и екстремизъм във втората част на модул 1 също има предимно нормални разпределения, като някои твърдения се изместват малко повече или към по-голямо съгласие или несъгласие. Айтемът за необходимостта от силно лидерство показва най-висока степен на споделяне в тази част на проучването.

5. Перспектива

Проучването REACT може да послужи като отправна точка за изучаване на конспиративните теории и екстремистките убеждения. Във втората фаза на проекта REACT партньорите по проекта ще разработят и пилотират дидактически материали за справяне със специфичните педагогически предизвикателства и въпроси, които конспиративните теории повдигат, като например ефектът на конспиративните разкази и как да се насърчи критичната медийна грамотност по отношение на конспиративните теории и екстремистките убеждения. Всички дидактически материали ще бъдат публикувани в предстоящото издание на наръчника REACT, което се очаква в края на 2024 г.